

מושג הכפייה בדיני החוזים

ד"ר מאיר מינרבי*

Quamvis si liberum esse noluissem, tamen coactus volui. Paulus, libro
(undecimo ad edictum, D. 4, 2, 21, 5).

(למרות שאם הייתי חופשי לא הייתי רוצה, בכל זאת, אם כי אנוס, רציתי.
פאולוס, ספר אחד עשר לפירוש מאמר הפראטור)

האנוס שבו מדברים באימרה הנ"ל איננו אלימות פיזית, השוללת לגמרי מעושה העסקה את הרצון והמונעת איפוא, את התהוות העסקה (מה שהמפרשים המאוחרים מכנים *vis absoluta* או *corpore illata*); אלא היא אלימות פסיכולוגית, דהיינו: איומים המופעלים על אדם, על מנת לאלצו להסכים לעסקה (במינוח אותם המפרשים דלעיל *vis compulsiva*, דהיינו: הכוח המניע).

אומנם במקורות המשפט הרומי אין זכר של ה-*vis absoluta*, אולי מהסיבה שהפעלת כוח פיזי אפשרית, למעשה, רק בעסקות עם דרישת כתב, שהיו נדירות ביותר ברומי ולכן לא נרון סוג זה של אנוס בין המלומדים; אבל סביר להניח שהמשפטנים הרומיים, במקרה של העדר רצון מוחלט, היו קובעים את בטלות העסקה.

לעומת זאת, ה-*vis compulsiva* מופיעה במקורות בשם *metus*, המהווה מעשה המטיל אימה. במקרה כזה עושה העסקה יכול שלא להיכנע לאיומים המופעלים עליו ולא לעשות את העסקה. אולם אם הוא נכנע להם ועושה את העסקה, הרי הוא רוצה את העסקה. מאידך, הוא רצה את העסקה בהשפעת האימה (*metus*) שהופעלה עליו על-ידי איומים, ולכן הפראטור ברומי נתן סעד לקורבנות ה-*metus*, מאחר וה-*ius civile* לא הכיר ב-*metus* כגורם של ביטול עסקה. לראשונה, בשנת 80 לפנה"ס בערך, הפראטור Octavius נתן ב-*Edictum* שלו נוסחה (*formula Octaviana*) בגין התביעה המכריחה להתזיר מה שנלקח בכוח או על-ידי איומים; *per vim aut metum*; מאוחר יותר, ב-*Edictum perpetuum* של *Salvius Julianus*, בימי *Adrianus* הקיסר, נכללו שלושה סעדים להגנת קורבן האנוס, אשר, כאמור, לא היה מוגן על-ידי ה-*ius civile*. סעדים אלה היו:

ה-*in integrum restitutio*, החזרת הדבר לקדמותו, שעל-פיו הוחזר המצב המשפטי כפי שהיה לפני כריתת העסקה; הפראטור היה מצווה על כך לפי בקשת קורבן האנוס.

* ד"ר מאיר מינרבי, מרצה מן החוג באוניברסיטת תל-אביב.

ה־*actio quod metus causa*, תביעה מחמת אונס. תביעה זו ניתנה נגד כל מי שהחזיק נכס שנלקח באונס, אפילו אם המחזיק היה צד שלישי, שרכש את הנכס בתום־לב וכתמורה ממי שהשיגו באמצעות אונס. מסיבה זו כינו הרומאים תביעה זו *actio in rem scripta*, תביעה להשגת הנכס ולא נגד אדם מסוים.

ה־*exceptio quod metus causa*, טענת הגנה מחמת אונס, שניתנה לקורבן האונס שטרם ביצע את התחייבויותיו על־פי העסקה ונתבע על־ידי הצד השני, שהפעיל את האונס, לביצוע העסקה.

האיום היה צריך להיות שלא כרין: לא היה כזה איום לחייב כדי להניעו לשלם את חובו; היה צריך להיות איום בפועל, ולא תחושה או חשד של איום. היה צריך להיות איום של רעה חמורה (*timor maioris mali*), שעשוי להפחיד גם אדם שאיננו פחדן (*metus non vani hominis*).

עקרונות אלה מוצאים את ביטויים גם במשפט הישראלי, בחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג – 1973. לאור עקרונות אלה, ברצוני להבהיר, מה שאולי נשאר מקופל ובלתי ברור בפסק־דין של בית־המשפט העליון, המובא להלן.

מדובר בע"א 189/85 קוגלר נ' שושהיים¹ שבו נטענה, בין יתר הטענות, גם טענת כפייה. מקרה שהיה כך היה: המערער התחייב לפני המשיבה לרכוש בעבורה מניות בשתי חברות. המערער שימש כנאמן עבור קבוצת משקיעים, שאף הוא עצמו נמנה עמה, אשר ביקשה לרכוש חלק ממניות אחת החברות לפני הנפקתן לציבור. המשא־ומתן התנהל עם חתנה של המשיבה, שהיה בעל המניות העיקרי ובעל השליטה בחברה זו. בתצהיר, שהגיש לכית־המשפט, טען המערער, כי המשיבה היתה זכאית לקבל ממנו, על־פי תנאי ההסכם הראשוני, 2.6% בלבד מהון המניות המוצא והנפרע, אלא שבעקבות לחץ וסחיטה שהופעלו עליו על־ידי ברוך בעל־טקסא, ומחשש שיגרם הפסד של מיליוני שקלים לקבוצות המשקיעים, שהוא ייצג כנאמן, נאלץ המשיב "לתקן" את כתב הנאמנות ולהתחייב להעביר למבקשת 4.605% מהון המניות המוצא והנפרע, במקום 2.6%.

השופט ג' בן, בבואו לבחון את טענת כפייה הזו לאור הוראות סעיף 17 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג – 1973, מביע ספק רב, האם אומנם התגבשה בעניין זה עילת הכפייה. לשון הסעיף הוא:

"(א) מי שהתקשר בחוזה עקב כפייה שכפה עליו הצד השני או אחר מטעמו,

בכוח או באיום, רשאי לבטל את החוזה.

(ב) אזהרה בתום־לב על הפעלתה של זכות אינה בגדר איום לעניין סעיף זה."

אומר השופט בן: "הכפייה הנטענת בענייננו היא במהותה כפייה כלכלית. איומו של בעל־טקסא, כי ידחה את הנפקת המניות לציבור ובכך יגרום נזק לקבוצת המשקיעים, אולי אינו משקף רמה אתית גבוהה מצידו, אולם, בסופו של דבר, היתה זו בחירתו של המערער להתקשר בחוזה בניסוחו האחרון. דרישותיו של בעל־טקסא מהמערער

להתקשר בחוזה עם חמותו ולאחר מכן להעלות את חלקה מ-2.6% ל-4.605% מהון המניות, כמו גם דרישתו להוריד את חלקה של קבוצת המשקיעים בכללותה מ-25% ל-23.08% מהון המניות, נשקלו על-ידי המערער, וזה כפי הנראה סבר, כי גם נוכח דרישות אלו כדאית העסקה מבחינתו².

נראה לנו, כי השופט בן, עם כל הכבוד, לא דייק בלשונו. בכל מקרה שחווה ניתן לביטול מפאת כפייה, יש לאנוס הברירה: רוצה, נכנע לאיום ומסכים לדרישות הכופה; רוצה, איננו נכנע לאימויו. אם לא היתה לו ברירה כזאת, היה החוזה בטל מעיקרו, מאחר שהיה חסר בו לגמרי גורם הרצון. חוזה, שנעשה ללא רצון כלל על-ידי אחד הצדדים, הוא חוזה בטל מעיקרו. לעומת זאת, כשהכופה מפעיל לחץ פסיכולוגי, הרי הרצון אצל האנוס קיים, אם כי הוא פגום. מאחר שקיים הרצון לעשות עסקה, העסקה אומנם קיימת, אבל היות והתהוות הרצון פגומה, כי לא היתה חופשית ורצונית, אזי העסקה היא פגומה וניתנת לביטול לכשיחלוף הגורם הפוגם אותה, דהיינו האיום³.

לכן, אין לראות בעובדה, שהמערער "בחר" להיכנע לאיום, כאילו "בסופו של דבר" רצה את העסקה באופן רצוני וחופשי. בחירתו היתה פגומה, והפגם היה האיום שהופעל עליו. והאיום היה רציני. אם לשפוט על-פי עובדות המקרה המתוארות בפסק-הדין, הרי שהמערער, עורך-דין במקצועו, שימש כנאמן לקבוצת משקיעים, שבטחו בו בעשיית עסקה למטרת הפקת רווחים, מן הסתם. והרי מאיימים עליו, כי הקבוצה עלולה להפסיד הון תועפות, אם לא ייכנע לאיום. המערער היה חשוף, איפוא, לסכנת נזק כפול: מחד, הוא בעצמו היה בין המשקיעים, והיה מפסיד מכספו; ומאידך, גם המוטבים על-פי הנאמנות היו מפסידים הרבה כסף, והוא היה מוצא את עצמו חשוף לתביעת המוטבים על-פי הנאמנות, בעילת הפרת חובת הנאמנות, החלה עליו, למנוע נזקים למוטבים על-פי הנאמנות. אין פלא איפוא, שהוא "בחר" ברע במיעוטו ונכנע לאיום, כי, כמוכן, העסקה המתוקנת היתה "כדאית" לעומת הנזק הגדול יותר שהיה נגרם לו וללקוחותיו לולא נכנע, אבל היתה גרועה מהעסקה שהיה מסכים לה, לו היה חופשי בהחלטותיו. מצאנו לנכון להבהיר סוגייה זו, כי מתד גיסא, לא בית-המשפט העליון ולא בית-המשפט קמא ליבנו אותה עד תום ולא הכריעו בה, לאור העובדה שלא היתה הודעת ביטול תוך זמן סביר מהרגע שבו, לכל הדעות, פסקה אותה כפייה; ומאידך גיסא, כי לשון בית-המשפט העליון השאירה פתח לפירוש לא נכון של טיב הכפייה, הגורם לכך, שחווה יהיה ניתן לביטול.

Ave!

שלום!

2 שם, בע' 247 בין האותיות ו-1.

3 ראה ג' שלו, פירוש לחוק החוזים – פגמים בכריתת חוזה (בעריכת ג' טרסקי) בע' 105–91.